

Пархета Л.П.

*кандидат педагогічних наук,
ст. викладач кафедри української
літератури і українознавства,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядається проблема організації позакласного читання. Увага приділяється методиці роботи з книжкою у практиці В.О. Сухомлинського.

The article deals with the problem of organization of home-reading. The attention is paid to the methodology of working with books in practice of V. Sukhomlinsky.

Позакласне читання – важлива ланка літературного розвитку й морально-естетичного виховання школярів. Ця проблема була предметом дослідження багатьох учених-методистів, зокрема Н. Волошиної, І. Збарського, Є. Пасічника, М. Пушкарьової, М. Рибникової, Я. Роткович, Н. Светловловської, М. Снеж-невської, Б. Степанишина. Дослідники дійшли висновку, що позакласне читання і самостійне читання є не синонімічні поняття. Самостійне читання є складовою частиною позакласного, воно має більш індивідуальний характер. Досить часто самостійне читання не входить до системи роботи з літератури. Методисти М. Пушкарьова і М. Снежневська визначають позакласне читання як певний «регулятор» між тим, що читають учні за програмою для позакласного читання і тим, що читають самостійно [13, 83]. У методиці 60-х років вимоги до позакласного читання реалізовувалися по-різному. Методисти відзначали, що «найчастіше спостерігаються дві крайності. Або організацією позакласного читання ніхто не займався, або ж ним керували всі: і бібліотекар, і класний керівник, і учитель літератури, і

піонервожатий, але працювали вони неузгоджено, дублюючи один одного...» [4, 131].

Мета статті полягає у визначенні методичних засад організації позакласного читання у практичній діяльності В. Сухомлинського та можливості використання цієї практики у сучасній школі.

Видатний педагог В. Сухомлинський не стояв осторонь проблеми позакласного читання. Визначивши коло читання для учнів різних вікових категорій, педагог постійно дбав про те, як прищепити любов до книги, як викликати у вихованців потребу в книзі. Він намагався весь навчально-виховний процес у школі спрямувати на те, щоб книга ввійшла в життя учнів «як найголовніша органічна необхідність», щоб і після закінчення школи продовжувалося життя людей у світі книг [9, 43]. Як учитель-практик В. Сухомлинський розумів, що це завдання складне. Воно потребує педагогічного такту, терпіння, знань, любові до учнів і великої віри в чудодійну силу слова.

На початку 60-х років учителі-словесники застосовували різноманітні види позакласної роботи, котрі виправдали себе багаторічною практикою: літературні вечори, гуртки, літературні читання й конференції, диспути на літературні, естетичні й моральні теми, літературне краєзнавство, екскурсії, виставки, різноманітні конкурси.

Усі ці види позакласної роботи з літератури як засіб популяризації книги з метою поглиблення читацької культури школярів, розвитку їхніх творчих здібностей та естетичних смаків використовував у своїй практиці В. Сухомлинський. Пропагуючи книгу, Василь Олександрович намагався не примушувати учня читати, а викликати в нього інтерес до читання, спонукати його читати.

З ініціативи директора у вестибулі школи було художньо оформлено два плакати зі списком книг. По обидва боки плакатів було розміщено портрети письменників Гомера, Шекспіра, Пушкіна, Шевченка, Гете, Гюго, Драйзера, Міцкевича, Руставелі. Перед списком увагу учнів привертали слова: «Юнаки і дівчата! Перед вами назви книжок, що стали безсмертними, увійшли в скарбницю світової культури. Людство читатиме їх вічно. Ви повинні не тільки прочитати ці книжки, а й перечитувати їх, шукати в них мудрість і красу, знаходити радість і естетичну насолоду» [5, 232].

У кабінеті української мови й літератури були списки книг для кожного віку дітей і перелік книг, які необхідно прочитати декілька разів. Василь Олександрович використовував і такі види популяризації книг, як складання

учнями анотацій до видатних творів. Такий вид роботи змушував учнів читати уважно, пригадувати прочитане, думати над ним, щоб кількома фразами відбити найголовніше у змісті книги. Складаючи анотацію, учень довше затримувався на прочитаному, а це позитивно відбивалося на культурі його читання.

Стенди у кабінеті української мови й літератури містили поради юним читачам, у експозиціях – зошити з найкращими творами, що були написані учнями Павлиської середньої школи, окремі номери літературних стінгазет, архів рукописного журналу «Наша творчість» [12, 256].

У школі постійно діяли виставки книг. У кімнатах для читання регулярно виставляли й поновлювали комплекти художніх книг, журналів, брошур, дитячих хрестоматій з науки й техніки, енциклопедій, науково-популярних книг для дітей різного шкільного віку.

Своєрідним читальним залом, що містив понад 300 книг так званого «Золотого фонду», була у школі Кімната думки, яка стала для багатьох учнів вогнищем багатого духовного життя. «Найголовніше, щоб кожний юнак, кожна дівчина знайшли книжку, яка б вразила, схвилювала, залишила в душі слід на все життя», – зауважував В. Сухомлинський [6, 231].

Василь Олександрович неодноразово висловлював своє ставлення до книжних виставок і списків рекомендованої літератури. На його думку, вони не повинні перетворюватися у самоціль, бо це неминуче приведе до «безкнижності» [7, 253]. Під поняттям «безкнижність» В. Сухомлинський розумів не відсутність книг, а формальне, байдуже ставлення до них. «Книжок у бібліотечних шафах може бути багато, але вони, як сплячий велетень, не ввійшли в духовне життя учнів», – пояснював педагог свою думку [8, 483], яка є надзвичайно актуальною в наш час, оскільки йдеться про необхідність творчого ставлення до викладання літератури.

Осередком любові до рідного слова, українського красного письменства була у Павлиській школі Кімната Українського слова. У ній зберігалися твори українських класиків та сучасних письменників. Учні працювали з книгами, мали можливість подумати над долею улюблених героїв.

У 1969 році, виступаючи на нараді з питань дитячої літератури, В. Сухомлинський звернувся до письменників зі словами: «Пишіть такі твори, щоб рядки в них були гарячі, мов розпечене залізо, щоб слово ваше торкалось найпотаємніших куточків юного серця, щоб яскраве світло образів, створених вами, освітлювало юну душу, висвічувало її, щоб маленька людина бачила саму себе, пізнавала сама себе» [11, 4].

Характерною особливістю всієї діяльності Василя Олександровича було бажання створити для учня під час роботи з книгою своєрідний етико-емоційний настрій. Беручи за основу специфіку літератури як мистецтва слова, звертаючись не лише до розуму, а й до почуттів учнів, В. Сухомлинський із загальноновизнаних прийомів вибирає ті, які пробуджують емоції, і сам створює оригінальну систему, що стимулює емоції школярів.

Педагог рекомендував готувати учнів до сприймання художнього слова, бо «щоб зворушувати, треба самому бути зворушеним», – зауважував Василь Олександрович [3, 2].

Особливої уваги В. Сухомлинський надавав читанню вголос як способу прищеплення учням любові до книги. Читання вголос допомагає учням осмислити твір, а, відповідно, й зацікавитися ним. Особливо важливим є читання вголос для дітей, у яких слабо розвинена техніка читання. Механічна праця, котру затрачають ці діти, щоб оволодіти розумінням прочитаного, вбиває в них радість відкриття. Читання вчителем художнього твору, на думку педагога, розвиває також творчі виконавські здібності школярів, спонукає їх читати виразно. Читання, вважав В. Сухомлинський, може зупинитися на найцікавішому епізоді: це спонукає дітей до подальшого самостійного читання. Неабиякого значення надавав педагог повторному читанню однієї й тієї ж книги, тому, на його думку, «читання для кожної дитини – це не повторювальні вправи, а глибоко особисте переживання яскравих образів; кожна дитина вкладає в слово своє індивідуальне сприймання» [6, 201]. У методиці В. Сухомлинського застосовувалося і читання з продовженням. Відзначимо, що В. Сухомлинський читання вголос рекомендував не лише дітям молодшого шкільного і підліткового віку. На його думку, такий вид читання необхідно застосовувати і в старших класах.

Чільне місце в практиці В. Сухомлинського посідала художня розповідь, що супроводжувалася переглядом і коментуванням ілюстрацій до книги. Причому така розповідь учителя повинна бути якнайбільше близькою до тексту.

Справжньою школою виховання почуттів В. Сухомлинський називав читання поезії вітчизняної та світової класики. Він пропонував читати дітям напам'ять вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри. «Поезія – це музика слова, музика серця. Треба донести до учнів емоціональну сторону слова, пробуджувати почуття – це одне з найголовніших завдань викладання літератури», – зауважував педагог [1, 9].

В. Сухомлинський не лише читав книгу і викладав її зміст, він завжди показував книгу, про яку йшла мова. При цьому вибір книг був спрямований на виховання не просто читача, а читача-громадянина.

Великого значення він надавав колективним формам роботи з книгою. Аналіз цієї проблеми показав, що у Павлівській середній школі проводились позакласні бесіди і обговорення прочитаного, читацькі конференції, різноманітні літературні гуртки, свята виразного читання, театр казок, про які Василь Олександрович розповідає в книгах «Павлівська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина».

Як засвідчує практична діяльність педагога, він учив дітей, як необхідно вести читацький щоденник, пояснював, для чого він потрібен. Для вчителя ж це прекрасна можливість спостереження за тим, як розвивається юний читач, як зростають його вимоги до книги.

Особливо згуртовували дітей, розвивали їхні творчі здібності різноманітні гуртки. За життя В. Сухомлинського у школі існувало близько сорока різноманітних гуртків. Серед них помітно виділявся літературний гурток, де діти займалися художньо-творчою діяльністю, збирали зразки фольклору рідного краю, випускали стінгазети. Старші класи проводили ювілейні вечори, інсценізували уривки з творів класиків світової літератури.

Педагог мріяв створити літературно-краєзнавчий гурток. Зараз такий гурток існує у Павлівській середній школі ім. В.О. Сухомлинського, його веде Заслужений учитель України, викладач української мови та літератури Гришина Раїса Микитівна. Літературним краєзнавством займаються учні 5-11 класів. Вони збирають матеріали про письменників Кіровоградщини (В. Гончаренка, В. Панченка, В. Терена, І. Шевченка та інших). За допомоги членів і керівника цього гуртка у школі створено кімнату-музей «Літературна Кіровоградщина». У цьому музеї зберігаються книги з автографами А. Головка, О. Іванченка, О. Гончара та багатьох інших письменників. Учасники літературно-краєзнавчого гуртка пишуть вірші, випускають альманахи «Наша творчість», пізнають радість перших творчих успіхів.

Серед форм і видів роботи В. Сухомлинський високо цінував диспути. Він був глибоко переконаний, що в таких дискусіях у юнаків і дівчат формуються переконання, особиста позиція учнів, котру вони хочуть і можуть відстояти. Тому диспути, на думку Василя Олександровича, повинні бути присвячені важливим морально-етичним проблемам, з якими зустрічаються учні, читаючи книги, з системою позакласного читання і виховними завданнями роботи школи визначалася тематика диспутів, наприклад «В чому

щастя людини?», «Що таке принциповість?», «Що означає чесність?», «За яким зразком нам зробити життя?» [5, 179].

Аналіз літератури з питань позакласного читання показав, що В. Сухомлинський по-новому розв'язував проблему керівництва позакласним читанням учнів. Він реалізував її повніше, ніж його сучасники. До цього він залучав увесь педагогічний колектив, сім'ю, дитячі організації і громадськість Павлиша. Педагог комплексно розв'язував проблему керівництва позакласним читанням школярів. Такий підхід пояснюється переконанням В. Сухомлинського, що вирішальним фактором формування читача є не лише уроки позакласного читання й уроки літератури, а і те середовище, той мікроклімат, в яких живе учень. Це шкільна сфера, це сфера родини, це вулиця – і скрізь своя моральна, духовна позиція, орієнтація на високе або відсутність цієї духовності.

Педагог стверджував, що книга має важливе значення у вихованні всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Отже, проблема позакласного читання поєднувалась у Павлиській середній школі з ретельно продуманими шляхами її розв'язання і конкретними завданнями кожному вчителю.

Класні керівники стежили за наповненням особистих бібліотек учнів, дбали про організацію читацьких конференцій, свят книги, диспутів за прочитаними книгами, контролювали самостійне читання учнів.

Бібліотека школи підтримувала тісний зв'язок з учителями-предметниками, особливо з філологами. Бібліотекарі домагалися того, щоб жодна книга, що ввійшла до золотого фонду світової культури, не залишалася поза увагою учнів. «Через бібліотеку ми проводимо виховну роботу з тими учнями, яким, в силу різних обставин сімейного життя, загрожує пустота духовного життя», – зауважував Василь Олександрович [6, 108]. У своїй діяльності В. Сухомлинський наполягав на тісному співробітництві директора і вчителя-словесника в організації позакласного читання, причому вчитель був не просто виконавцем, а радником і помічником директора. Таке співробітництво ніяк не означало, що в директора не було своїх обов'язків в організації позакласного читання. Директор стежив за комплектуванням шкільної бібліотеки. Придбання книг, як правило, передбачалося шкільним річним планом. Досить часто В. Сухомлинський комплектував бібліотечні фонди за рахунок своїх гонорарів від книг.

Аналіз літератури показав, що в обов'язки директора школи входив також суворий контроль за самостійним читанням учнів і керівництво

роботою учителів у цьому напрямі. Аналізи уроків літератури, відвіданих В. Сухомлинським, містять поради, вказівки, висновки такого характеру: «чи знає вчителька, що читають зараз учні? Перевіряти щоденно»; «... вчителька погано знає, що читають учні, погано керує позакласним читанням»; «треба по-справжньому зайнятися позакласним читанням»; «чому тут не видно творчих письмових робіт – оповідань, мініатюр, статей? Тому що учні мало читають»; «треба домагатися, щоб учні більше читали...» [2].

Найвищою інстанцією в керівництві позакласним читанням у Павлівській середній школі була педагогічна рада. На педраді затверджували списки книг, рекомендованих для читання різними спеціалістами, обговорювали якість книжного фонду бібліотеки, заслуховували звіти всіх учителів і бібліотекаря про рівень і характер читання учнів, визначали пропагандистів книги серед населення, складали план роботи з батьками, які з різних причин не контролюють самостійне читання своїх дітей. Словесник серед членів учительського колективу мав пріоритети, оскільки основна кількість книг, які рекомендувалися для прочитання, були художніми, а, отже, думка словесника мала особливе значення під час затвердження списків книг, обговоренні книжних фондів і таке інше.

Великого значення надавав В. Сухомлинський роботі з батьками. Він розумів, що батьки значною мірою забезпечують моральний клімат розвитку дитини. Тому в Павлівській середній школі існував батьківський університет, який теж координував роботу з книгою.

Проблема організації позакласного читання школярів, на думку В. Сухомлинського, вимагає визначення певних засад: у першу чергу весь учительський колектив і по можливості батьки повинні ясно усвідомити, яку роль відіграє книга в житті дітей, навіщо потрібне читання і що воно дає; по-друге, весь шкільний колектив, батьки і громадськість повинні брати участь у залученні дитини до книги.

Отже, вся робота у Павлівській середній школі, зокрема й із позакласного читання, була підпорядкована основній меті – виховувати Людину, формувати її духовність і забезпечити високу морально-естетичну позицію.

Такий підхід до керівництва читанням учнів відрізнявся новизною не лише у свій час, а й сьогодні є швидше винятком, ніж правилом у роботі шкіл.

Отже, аналізуючи форми роботи В.О. Сухомлинського з книгою, варто відзначити ті, які, на думку педагога, є найбільш ефективними: а) рекламування списків книг для читання; б) виставки книг; в) створення

Кімнати думки та Кімнати українського слова; г) читацькі конференції; д) літературні гуртки; е) конкурси виразного читання; є) диспути; ж) театр казок; з) свята книги та рідного слова.

Послугуючись такими формами роботи з позакласного читання, Василь Олександрович визначав найбільш раціональні прийоми, а саме: а) читання вголос; б) повторне читання; в) читання з продовженням; г) художня розповідь; д) коментування ілюстрацій до художніх творів; е) виразне читання поезії.

Методика і досвід Василя Олександровича дасть можливість сучасним учителям-словесникам виховувати особистість і колектив в цілому засобами літератури, керуючись загальнопедагогічними завданнями, що ставляться перед школою. А вмiле керівництво позакласним читанням у системі впливу на школяра поряд з соціальним оточенням, інформаційним простором спрямовує і стимулює самостійне читання учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз системи уроків, відвіданих директором Павлиської середньої школи у 1968-1969 році // ПМС КН. 1744 / РУ 517. – 181 арк.
2. Аналіз системи уроків, відвіданих директором Павлиської середньої школи у 1969-1970 році // ПМС КН. 1563 / РУ 619. – 60 арк.
3. Література і людина // Спр. 636. – 3 арк.
4. Светловская Н.Н. Методика внеклассного чтения. – М.: Просвещение, 1977. – 163 с.
5. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 7-390.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7-279.
7. Сухомлинський В.О. Народний учитель // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 239-255.
8. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 393-626.
9. Сухомлинский В.А. Неделя директора школы // Народное образование. – 1963. – № 5. – С. 25-29.
10. Сухомлинский В.А. Век математики или век Человека? // Воспитание школьников. – 1967. – № 1. – С. 40-43.
11. Промова на республіканській нараді з питань дитячої літератури 24 квітня 1969 р // Спр. 865. – 7 арк.
12. Протокол психологічного семінару від 16 квітня 1969 року. Доповідь В.О. Сухомлинського «Як учити читати вірші і прозу напам'ять» / ПМС КН 1839 / РУ 611/. – 54 арк.

13. Пушкарева М.Д., Снежная М.А. Связь классных и внеклассных занятий по литературе. V-VI классы. – М.: Просвещение, 1963. – 152 с.